

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

KAS OTTO WILHELM MASING VESTLES KARJALASTE JA/VÕI VEPSSLASTEGA?

ENN ERNITS

Jutuajamine kõrtsis

Otto Wilhelm Masing kirjutas 30. oktoobril 1821 õhinal oma sõbrale Johann Heinrich Rosenplänterile, et kahe päeva eest oli ta Porkuni kõrtsis kella 21 paiku öömajale jäädes tutvunud üheksa venelasega [*Russen*], kellest kolm olid osalenud Peterburis Iisaku kiriku graniitsammaste tahu-misel; sambad olevat olnud lahti murtud Soomes (Kirjad III, saksa keeles lk 83–84, eestikeelne tõlge lk 87–88). Järgnevast selgub, et tegu polnud siiski etniliste venelastega.

Pärast seda, kui kirja autor oli meestele pool toopi viina välja teinud, lausus üks noorem mees tunnustavalt: „Waat hüwa kuma!” Sellele järgnes dialoog: „Mis?” ütlesin mina, „kas sa ka soome keelt räägid?” – „Ei, härra! Aunuse keelt [*Olonesisch*].” – „Kas see on siis sama mis soome keel?” – „Ei, härra, see on karjala keel! [*Karelish*]” Seepeale võttis üks vana mees sõna ja ütles: „Meie oleme veskikivitegijad ja kivitahujad, rändame maailmas laialt ringi [---] Usu poolest oleme venelased; Jumalat palume vene keeles; meie lapsed loevad ja kirjutavad vene keelt, aga meie kodukeeleks on *старинная* – i. e. vana või vananenu.” Pärastpoole kostitas kirja autor kolme vanemat meest õllega ja neil olevat jätkunud juttu kella kaheni öösel.

Masing oli jutuajamisel hämmastunud sellest, et väidetav karjala keel pärineks nagu „peaaegu muutumatult Võru maakonnast”. Ta lisas: „Märksin üles ilmatu hulga lauseid, mis on sulaselge tartu keel. Näit[eks] küsisin ma, kuidas öeldakse: täna ma suren? – *minna täempä kolen*; der Todt – *surm*. Lühidalt öeldes: need inimesed rääkisid karjala keelt ning mina nüüd eesti keelt; nemad said minust aru ja mina nendest. Ka ütlesid nad *on* asemel *om*; *penni* ja *koer* on sünonüümid; *mõrsja* on pruut tartu keeles, karjala keeles *mursja*. Nuga – tartu keeles *weits*, karjala keeles *waits*.”

Kas karjala või vepsa keeleaines?

Masing esitas vanas kirjaviisis väidetava karjala keele näidetena Rosenplänterile kaks kolmesõnalist lauset ja üksiksõnu, ühtekokku tosin lekseemi. Kirjapandust moodustavad noomenid poole. Peale selle leidub kogumis kaks verbi ning üks omadus-, ase-, määr- ja hüüdsõna. Kõik käändsõnad on nominatiivis. Üks tegusõna on oleviku ainsuse esimeses pöördes lõpuga *-n*, mis ei eritle keeli. Seevastu oleviku ainsuse kolmandas pöördes olev *om* on keelediagnostiliselt olulise tähtsusega (lähemalt allpool). Keelenäidetega tutvumisel tekkis siinkirjutajal kahtlus, kas on ikka tegemist mõne karjala keele teisendiga või hoopis vepsa keelega.

Graniidimonoliidid olid *Some ränna kaljo murrus walmistud*, kirjutas Masing lisaks kirjas mainitule ka oma nädalalehes (Peterpurrist 1822: 63). Huvi pakkus teada saada, kas see toimus Soome karjalaste aladel. Selgus, et mitte, vaid Lõuna-Soomes tänapäeva administratiivjaotuse järgi Kymenlaakso maakonnas Virolahti vallas Pyterlahtis, kus oli kivimurd avatud juba 1819. aastal, et varuda kaljuplokke Peterburi ehitiste, sh Iisaku kiriku tarvis. Töödeks värvati palju inimesi, kellest enamik oli toodud Venemaalt (Parkkinen 2013). Seetõttu mainiski Masing oma kirjas riigi järgi ja usu poolest kõigepealt venelasi. Ülimalt tõenäoliselt toodi kivimurdu töölisi peamiselt impeeriumi aladelt, kus leidus kaljusid. Kiviraiumine oli hästi arenenud Karjalas, kuid vähese nõudluse tõttu otsiti ja leiti tööd tihti Peterburis, Riias, Tallinnas ja mujal; eriti tuntud olid vepsa kiviraidurid (PNR: 228, 379). Niisiis pole võimalu, et Masingul oli juttu vepslastega. Siiski pole osaliselt välistatud aunusekarjalased ning nende ja vepslaste vahele jäävad, keele ehituselt ja sõnavaralt vahepealsed lüüdilased. Igatahes oli tegu, nagu kirjas juba märgitud, Aunuse kubermangu elanikega.¹

Ülestähendatud näidete keeleline tuvastamine pole sugugi lihtne, sest a) sõnu ja nende muutevorme on väga napilt, b) sõnad pole noteeritud kuigi täpselt, c) kahe sajandi jooksul on keeled muutunud ning d) mainitud kolm läänemeresoome keelt on grammatilise ehituse ja leksika poolest üsna lähedased, mistõttu osa sõnu on isegi identsed. Parema ettekujutuse saamiseks on Masingu ülestähendatud sõnad ja kolme Aunuse kubermangus kõneldava murderühma / keele vasted paigutatud tabelisse; seejuures lähtuti sõnakujude lähedusest, mitte tähendustest. Tabeli aines on ammutatud sõnaraamatutest (KKS, LMS, SVJ ja SVK).

¹ Tänapäeval võib kõiki Karjalas kõneldavaid läänemeresoome keelekujusid peale vepsa keele käsitleda nii karjala keele murderühmadena kui ka regionaalkeeltena.

**Masingu (M) kirja pandud sõnad ja nende häälikulised vasted
Karjala keeltes**

Masingu sõnakuju ja võimalik hääldus	livviko	lüüdi	vepsa
<i>hüüwa</i> [hüüvä]	<i>hüivä</i>	<i>hüivä</i>	<i>hüivä</i>
<i>koer</i>	<i>koiru</i>	<i>koir</i>	<i>koir</i>
<i>kolen</i> [koolen]	<i>kuolen</i>	<i>kuolen</i>	<i>kolen</i>
<i>kuma</i> [kuuma]	<i>kuomu</i> <i>kuoma</i>	<i>kuom</i>	<i>kom</i>
<i>minna</i> [mina, minä]	<i>minä</i>	<i>mina</i> <i>miñä</i>	<i>minä</i>
<i>mursja</i>	–	–	<i>muržäin</i> <i>muržei</i>
<i>om</i>	<i>on</i>	<i>on</i>	<i>om</i>
<i>penni</i> [peni]	<i>peni-kky</i>	–	–
<i>surm</i>	<i>surmu</i>	<i>surm</i>	<i>surm</i>
<i>täempä</i>	<i>tänäpäi</i>	<i>tänäpä</i> <i>tänämbä</i>	<i>tämbäi</i> <i>tänambei</i>
<i>waat</i>	<i>vot</i>	<i>vot</i>	–
<i>waits</i>	<i>veičči</i>	<i>veittš'</i>	<i>veič ~ viič</i>

Tabelist selgub, et M *hüüwa* 'hea' ja *minna* 'mina' erinevad Aunuse kubernangus kõneldavate keelte sõnast üksnes vokaalharmonia poolest, kuid on võimalik, et kirja autor toetus tartu keele tavale, milles seda järgsilbis väga sageli ei märgitud (Hint 2008: 553). M *koer* on ilmselt ebatäpne noteering: käsitletavat keeled ei toeta *e*-häälikut, vaid see on Masingul märgitud ilmselt tallinna keele mõjul. Livviko keeles esineb nii selles sõnas kui ka lekseemis *surmu* lõpp *-u* (nagu vienakarjalas *-a*), ent siinkohal ei saa olla päris kindel, et Masing pole eesti keelele toetudes teoretiseerinud. Nimisõnade apokoopilised vormid osutavad kas vepsa keelele või lüüdi murdele. Ka M *waits* 'väits, nuga', mille diftong on väga tõenäoliselt just tähetäppide unustamise tõttu ebatäpne, näitab lõpukadu. Näikse, et Masing pole tajunud č-afrikaati, mis esineb kõigis Karjala keeltes.

Ka M *kolen* 'koolen, suren', mis võiks osutada pigem vepsa keelele, milles erinevalt karjala murretest esineb, tõi küll, lühike vokaal, pole kindel argument, sest kirja autor võis diftongi *uo* kõrvust mööda lasta. M *penni* [peni] 'peni, koer' sõna käsitletavates keeltes pole leitud. Küll esineb keeleala lõunaosas livviko Salmi murrakus vastu Soomet *penikky* kutsika tähenduses, vrd ka soome *penikka* ja vienakarjala *penikkä* (KKS). Pelka *peni*, mis kuulub vähemalt läänemeresoome-permi tüvevarakihti (EES: 361), on kunagi tõenäoliselt kasutatud ka läänemeresoome keelte põhjarühmas ning võis Karjalas kahesaja aasta eest veel tuntud olla. Teisalt pole võimatu, et Masingul tekkis vestluse käigus assotsiatsioon vepsa sõnaga *peni* 'väike' seoses tööga, et 'kutikas' on *peni koir* 'väike koer'.

Mõneti mõistatuslikuna näib M *kuma* [kuuma] 'vader; seltsiline', millega on täiesti sarnased vaid vadja *kuuma* ja isuri *kuuma* (~ *kooma*) Ingerimaal (VKS: 525; IMS: 202, 226). *a*-lõpuline *kuoma* esineb vaid livviko ühes lõuna-

poolses murrakus vastu vepsa ala (KKS). Tegu on vene laensõnaga, vrd *кум* ja (naissoost) *кума*. M *waat* 'vaat, kae' puhul Karjala keeltest ei leia *vaatama*-sõnale vastavat lekseemi, sest viimane esineb *valva*-tuletisena genuiinsena üksnes eesti keeles (EES: 589). Tõenäoliselt peegeldab *waat* vene keelest laenatud hüüdsõna *vot*, mille vokaal oli emfaatilisel pikenenud, nagu ka tõenäoliselt sõnakujus *hüüwa*. Teisalt võisid noorema mehe häälduses esisilbi vokaalid ollagi pikenenud vene keele mõjul. See seletaks ka *kuuma* esinemise. Vepsa sõnastikes *vot* ei kajastu, kuid seda tänapäeval kahtlemata tarvitatakse ja võidi kasutada juba ammugi, ent vaadeldavatest sõnadest koosnev lause ei tarvitse pärineda vepslaste suust.

Ülejäänud Masingu kirja pandud sõnadel on enim sarnasust vepsa keelega. Nende hulka kuulub kõigepealt *om* 'on', mida kirja autor on eraldi rõhutanud. Tõsi küll, seda sõnakuju leidub ka teistes keeleteisendites, kuid väga piiratult, üksnes *p* ja *v* ees, nt lüüdi *Nügöi om vilud iumad* 'nüüd on külmad ilmad'; *Om puol'üöd* 'on kesköö'; seevastu *lind on harakk* 'lind on harakas' (LMS: 281, 288, 290; vt KKS sub *olla*). Ka M *täempä* 'täna' on üsna sarnane vepsa sõnaga. *Tänä*-kuju oleks Masing põhjääesti keelekuju oskaja ja pooldajana ehk suutnud eritleda. Ka M *mursja* sobib paremini ühte vepsa sõnakujudega *muržäin* ~ *muržei* 'noorik, noor abielunaine; minia, vennanaine, mehe vennanaine'. Tegu on balti laenuga, mis varem võis esineda ka livviko ja lüüdi murdes, on tänini säilinud nooriku tähenduses ka vienakarjala murdes (EES: 293; KKS sub *morsien*). Vaevalt et Masing võttis sõnade kõrvutamisel peale häälikulise kuju arvesse tähendust: mõrsja tähistamiseks on Karjala keeltes tarvitusel hoopis teised sõnad: viena *antilaš*, livviko *andilas*, lüüdi *ñevest* ja vepsa *nevest* 'mõrsja, pruut'.

Karjala rahvast nädalalehes

Kõnes oleva kohtumise põhjal publitseeris Masing 1822. aastal oma nädalalehes pikema artikli, milles kirjeldas Aunuse kubermangu elanikke: „Karela rahwas. Seddasama wiimsest nimmetud, kutsutakse ka Olontsi-rahwaks, et ta Olontsi kubbernemangus [---] ellab. Meie rahwas tunneb seda rahvast küllalte, sest et seält suisel ajal kiwwiteggijaid ja kaewokaewajaid meie male tuleb. Needsammad kiwwiteggijad nimmetawad ennast Kareltsid.” Edasi põhjendatakse nende nime seost sõnaga *karjalised* (*Hirtenvolk* ['karjusrahvas']), räägitakse usutunnistusest ning kodu- (*issikeskes rägime Karela kele*) ja kirikukeelest, millest oli juba juttu vaatluse all olnud kirjas. Masing lisas: „Olleme issi sagedaste selle rahwaga palju rakinud [---] Ütlewad nemmad, et tagga Tartu maal, kõigeennamiste Rõugo, Põlwe ja weel tõistes kihelkondades,² nende kele pessa asse peab ollema; ning et nende ja Rõugo rahwa kele wahhel, ei seda wähhematki wahhet pea kuluma. Ütlewad, et nemmad ka weel sedda: et Tällina maal innimesed mitte nende juttu täieste ei mõista, ning et nemmad issi ennemine Tällina keelt mõistwad, kui et se rahwas nende keelt mõistaks.” (Teädused 1822: 386–387).

Näikse, et need sõnad on Masing vestluskaaslaste suhu ise pannud. Kirjutis peegeldab esmakordselt Eesti-Karjala sidemeid. Ilmselt pole meie kirja-

² Lausest võib jääda mulje, et nimetatud kihelkonnad asuvad Tartumaal. Tegelikult oli Võru maakond rajatud juba XVIII sajandi lõpuveerandil.

sõnas varem Karjala elanikkonda käsitletud. Vepslasi ja lüüdilasi toona teistest ei eristatud. Rahva enesenimetuseks oli märgitud *Kareltsid*, st karjalased, ent seda vene keeles (vrd *карелец* : *карельцы*), mis pole rahvaomane. *Karela* on tõenäoliselt Masingu enda moodustatud vene või saksa (< vene) keele baasil, nõnda samuti ka territooriumi järgi loodud *Olontsi-rahwas* (vn *Олоней*; vrd 1827 vps *Anuksen ~ Olentsan lidn* 'linn'; Branch 1973: 92). Pole teada, milline oli äänisvepslaste toonane enesenimetus: Irina Vinokurova (2015: 11) andmetel on viimasel ajal selleks *ludinik* ja *lūdilaiine*, sõna-sõnalt 'lüüdilane'; vepsa sõnaraamatu ja Zaitseva (1981: 6) järgi on seda kasutatud üksnes Kesk-Vep-sas, kuid oma keelepruugi kohta Äänisjärve-äärsetest küladest on teada, tōsi küll, *lūdikel* ja *lūdikš* (SVJ: 303–304).

Lõpetuseks

Masingu kirjas mainitud noorema mehe pillatud heakskiitev lause napsipakkuja kohta ei sisalda midagi vepsapärast, kuid seda on kellegi vanema mehe fraas, mis sisaldab vepsa sõnale sarnast **tämpäi ~ *tämbäi*. Vepsa keelele viitab mõningatele küsitavustele vaatamata ka mitu eespool käsitletud üksik-sõna. Peale laensõna *kuuma* pole ainustki näidet, mis räägiks vepsa keele olemise vastu.

Seega on Masing talletanud vepsa keelt enam kui kaks aastat enne soome keeleteadlast Andreas Johan Sjögrenit, kes vepslaste ja nende keele teadusele avastajana, identifitseerijana ja kirjeldajana kirjutas neist oma päevaraamatus esimest korda 15. augustil 1824. Muide, esialgu pidas temagi vepslaste keeleuusust karjala keele livviko murde variandiks (vt Branch 1973: 83 jj). Niisiis oleks Masing ajalisel teine isik, kes on teadaolevalt vepsa keelt kirja pannud. Esimeseks vepsa kirjamälestiseks on tavaliselt alates Eemil Nestor Setäläst peetud XVII sajandi teisest veerandist pärinevaid loitse, mille keelt on aga viimasel ajal Mõznikovi poolt käsitletud livviko, lüüdi ja vepsa keele eellasena [!] (Mõznikov 2010: 286; Osnovnõje 2010: 46 jj).

Siiski tuleb rõhutada, et andmete nappus ei võimalda keelt päris veenvalt välja selgitada. Kirja ja ajalehekirjutise põhjal otsustades võiks peale vepsa keele kõne alla tulla ka karjala keele murded, ent selle kinnituseks pole ühtki veenvat keelelist tõendit.

Masing võrdles vepsa (tema järgi küll karjala) keelt esimest korda ühe sugulaskeelega – tartu kirjakeelega (ja Võru murdega) ning nentis üllatavaid sarnasusi. Ent kirja autori tõeliseks eesmärgiks polnud keelesuguluse tõestamine, vaid veendunud, isegi kohati raevuka tartu keele vastasena kasutas ta sarnasust tõestusmaterjalina demonstreerimaks, et tartu keel on arengus samavõrd maha jäänud nagu kirja autori väitel vananenud, suuliselt tarvitatav karjala keel: „Mis alust on nüüd härradel oma [tartu] keelega uhkustada? See on ju kultuurilt pool tuhat aastat maha jäänud. Ja nüüd ütlevad need härrad, et neil on keele j u u r käes. Juur on paljudel taimedel kasutamiskõlblikum kui lehed, aga mitte alati pole see nii, kõige vähem keeles, sest keel on inimkultuuri produkt, selle tõusu ja languse dokument.” (Kirjad III: 88)³ Tege-

³ Siinkirjutaja jätab Masingu öeldu teoreetilise põhja lähemalt uurimata. Metafoorselt kõneles keelest kui keelepuust (sks *Sprachbaum*) ning selle (mahlakatest) juurtest, pungadest ja viljadest juba XVII sajandi keskpaiku saksa luuletaja ja keeleteadlane Justus-Georgius Schottelius (Maurer, Rupp 1974: 19–20).

likult oli *старинная* tõlkimine ja tõlgendamine vananenuks (*alte oder veraltet*) Masingu lapsus, ent teisalt võis see olla soovunelm või tahtlik tegugi; õigupoolest on vene sõna tähenduseks 'vanaaegne, muistne', mistõttu sel oli toonase keelejuhi meelest ilmselt positiivne konnotatsioon.

Kirjandus

- Branch, Michael 1973. A. J. Sjögren. Studies of the North. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 152.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- EES = Eesti etimoloogiasõnaraamat. Koost ja toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim Iris Metsmägi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.
- Hint, Mati 2008. Tartu keele avaliku kasutamise taandareng vajab täpset dokumenteerimist. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 553–556.
- IMS = Inkeröismurteiden sanakirja. Toim R[uben] E[rik] Nirvi. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 18.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1971.
- Kirjad III = Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814–1832. Kolmas köide 1821–1823: Kirjad 117–215. Koost Leo Anvelt, Eva Aaver, Heli Laanekask, Abel Nagelmaa. Tartu, 1996.
- KKS = Karjalan kielen sanakirja 1–6. Peatoim Pertti Virtaranta, Raija Koponen. Helsinki: Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, Suomalais-Ugrilainen Seura, 1968–2005. <http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/karjala.cgi> (1. XI 2016).
- LMS = Lyydiläismurteiden sanakirja. Ainekset keränneet Kai Donner, Jalo Kalima, Lauri Kettunen, Juho Kujola, Heikki Ojansuu, Elvi Pakarinen, Y. H. Toivonen ja E. A. Tunkelo. Toimittanut ja julkaissut Juho Kujola. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 9.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1944.
- Maurer, Friedrich, Rupp, Heinz 1974. Deutsche Wortgeschichte 2. 3., neuarbeitete Auflage. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Mõznikov 2010 = С. А. Мызников, Карельско-вепские заговоры Олонецкого сборника. – Русские заговоры из рукописных источников XVII – первой половины XIX в. Составление, подготовка текстов, статьи и комментарии А. Л. Топоркова. (Традиционная духовная культура славян. Публикация текстов.) Москва: Индрик, lk 286–310.
- Osnovnoje 2010 = Основные проблемы публикации и изучения Олонецкого сборника. – Русские заговоры из рукописных источников XVII – первой половины XIX в. Составление, подготовка текстов, статьи и комментарии А. Л. Топоркова. (Традиционная духовная культура славян. Публикация текстов.) Москва: Индрик, lk 37–86.
- Parkkinen, Jukka 2013. Pyterlahden graniittilouhos, Virolahti. <http://retki-paikka.fi/vapaa/pyterlahden-graniittilouhos-virolahti/> (1. XI 2016).
- Peterpurrist. – Marahwa Näddala-Leht, 22. II 1822, nr 8, lk 62–63.
- PNR = Прибалтийско-финские народы России. Ответственные редакторы Е. И. Клементьев, Н. В. Шлыгина. Москва: Наука, 2003.
- SVJ = М. И. Зайцева, М. И. Муллонен, Словарь вепского языка. Ленинград: Наука, 1972.
- SVK = Tatjana Boiko, L'udmila Markianova 2011. Suuri ven'a-karjalaine sanakniigu (livvin murreh). Petroskoi: Verso.
- Zaitseva 1981 = М. И. Зайцева, Грамматика вепского языка (Фонетика и морфология). Ленинград: Наука.

Teädused. – Marahwa Näddala-Leht, 6. XII 1822, nr 49, lk 383–387.

Vinokurova 2015 = И. Ю. Винокурова, Мифология вепсов. Энциклопедия. Петрозаводск: Издательство ПетрГУ.

VKS = Vadja keele sõnaraamat. Vad'd'aa tšeelee sõna-tširja. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim Silja Grünberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013.

Has Otto Wilhelm Masing had a talk with Karelians and/or Wepses?

Keywords: history of Finno-Ugric studies, lexis, Finnic languages, Vepsian, Karelian

Otto Wilhelm Masing wrote in 1821 to Johann Heinrich Rosenplänter, that in a tavern he had met with Karelians from Olonets province. Masing presented in his letter two three-word sentences and six particular words by the old spelling system: *hüwa* 'good', *koer* 'dog', *kolen* '(I) die', *kuma* 'godfather; good mate', *minna* 'I', *mursja* 'bride' (in fact 'young married woman' and other meanings), *om* 'is', *penni* 'dog', *surm* 'death', *täempä* 'today', *waat* 'here', *waits* 'knife'.

It is possible that Masing has noticed at least some Vepsian words but very scantily. This proves lack of apocope (also in Lydic) and the words *?kolen*, *om*, *täempä* (cf. Vepsian *tämbäi*) and *mursja* (Vepsian *muržžain* ~ *muržei*). The other lexemes (except *kuma*) are neutral in the language diagnostic sense. Masing did it more than two years earlier than the Finnish linguist Andreas Johan Sjögren, who had mentioned the Wepses for first time in 1824. Chronologically Masing was the second person, which has recorded some Vepsian material. The first recording (charms) come from the second quarter of the 17th century. After Myznikov, they are not in Vepsian but a commune predecessor (!) language of Olonetsian, Lydic and Vepsian. Masing as first has compared the Vepsian (after him Karelian) words with a related language – South Estonian literary language (and Võru dialect).

Enn Ernits (b. 1945), PhD, DVM, Estonian University of Life Sciences, Associated Professor, enn.ernits@emu.ee